

Гладиш Марія Олександрівна

кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти

Запорізького національного університету, Запоріжжя, Україна

E-mail: marigl@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7562-3953>

Сташук Ольга Олександрівна

кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри психології та соціальної роботи
Хортицької національної академії, Запоріжжя, Україна

E-mail: olgastashuk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7817-8739>,

Маловічко Сергій Олексійович

аспірант кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
Запорізького національного університету, Запоріжжя, Україна

E-mail: 0960770500@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-9830-9214>,

Масюк Олег Петрович

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, публічного управління
та соціальної роботи

Запорізького національного університету, Запоріжжя, Україна

E-mail: masiukoleg@np.znu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3853-5863>,

**Інклюзивна вища освіта як інструмент соціальної реінтеграції українських ветеранів:
практичні аспекти реалізації**

Статтю присвячено аналізу можливостей інклюзивної вищої освіти як ефективного інструменту соціальної реінтеграції українських ветеранів війни. У контексті зростаючої кількості ветеранів російсько-української війни в Україні дослідження підкреслює важливість створення умов для їхнього доступу до якісної вищої освіти. Мета статті полягає у визначенні ресурсів закладів вищої освіти (ЗВО) для реалізації права ветеранів на здобуття освіти, враховуючи їхні специфічні освітні потреби та психосоціальні особливості.

Методологія дослідження базується на аналізі нормативних документів, наукових джерел і практичного досвіду ЗВО м. Запоріжжя. Використано методи аналізу, моделювання освітнього середовища, а також компаративного аналізу практик Хортицької національної академії та Запорізького національного університету щодо організації інклюзивної освіти для ветеранів.

Результати дослідження демонструють три ключові аспекти впровадження інклюзивної вищої освіти для ветеранів: вступний процес, ефективне навчання в інклюзивному освітньому середовищі та залучення до життя громади. Визначено необхідність створення толерантного простору взаємодії у ЗВО, надання фахового соціально-педагогічного супроводу та запровадження організаційних змін, що передбачають створення навчально-реабілітаційних підрозділів і кар'єрних центрів. Особливу увагу приділено залученню ветеранів до громадської активності через ініціативи на базі ЗВО.

У висновках наголошується, що можливість здобуття вищої освіти ветеранами війни сприяє їхній соціальній реінтеграції, відновленню соціальних зв'язків і підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці. Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням освітніх запитів ветеранів у прифронтових регіонах України.

Актуальність дослідження полягає у недостатньо напрацьованих на сьогодні механізмах стабільного забезпечення ЗВО прав ветеранів на інклюзивну вищу освіту з урахуванням специфіки їхнього досвіду, психоемоційного стану й освітніх потреб.

Ключові слова: українські ветерани, соціально-педагогічний супровід, вища освіта, соціальна реінтеграція.

Вступ. З кожним днем в українському суспільстві збільшується кількість ветеранів російсько-української війни, що потребує розробки та впровадження специфічних інструментів їхньої соціальної реінтеграції та розвитку. Одним із таких інструментів розглядаємо забезпечення ветеранів війни доступом до вищої освіти, що, з одного боку, є питанням верховенства права, соціальної справедливості та поваги до їхніх заслуг перед країною, з іншого – фундаментом для розвитку післявоєнної України.

Проведені Міжнародною організацією міграції (далі – МОМ) з ветеранами війни (n = 693) напівструктуровані інтерв'ю (НСІ) виявили, що дуже важливими чинниками для життя опитаних є робота (70 % відповідей) та освіта (44 % відповідей), а чинником, необхідним для відчуття себе частиною громади, 68 % ветеранів вказали на доступність державних послуг, зокрема освітніх. 9 % ветеранів війни віднесли здобуття нової професії до основних проблем, які виникають під час переходу до цивільного життя (Кінселла, Арас, 2023). Отже, професійна та вища освіта сприймається багатьма ветеранами війни як дієвий засіб для повернення у громаду та до активних суспільних відносин. Проте наявність у цієї категорії осіб специфічного життєвого досвіду, психофізичних станів і труднощів, а також широкого кола визначених мотивів дає можливість розглядати її як таку, що має особливі освітні потреби та потребує включення до системи інклюзивної освіти України. Ця думка корелює з результатами наведеного вище дослідження МОМ, у якому наголошується, що фактори вразливості такої категорії населення, як ветерани війни, роблять її потребуючою інклюзії (Кінселла, Арас, 2023). Отже, проблематика інклюзивної вищої освіти ветеранів набула особливої значущості та зумовила інтерес до неї в українській науковій спільноті.

Протягом останнього десятиріччя вчені здійснили теоретико-емпіричні розвідки для вирішення актуалізованої проблематики. Зокрема, Л. Ніколенко (2024) визначає кроки для впровадження інклюзивної освіти в сучасні заклади вищої освіти (далі – ЗВО); А. Шевцов (2009) окреслює проблематику інклюзивної вищої освіти для дорослих осіб із порушеннями функціонування, наголошуючи, що саме в дорослому віці особливо гостро постає запит здобувача на особистісну спрямованість освітнього процесу, набуття ним знань і навичок незалежного життя. Занурюючись у специфіку освітнього процесу у вищій школі в умовах війни, О. Отич та О. Оржель (2024) визначають цілі розвитку інклюзивної вищої освіти та труднощі її впровадження. О. Соколенко (2023) визначає можливості для подальшого розвитку української вищої освіти в рамках збільшення її тривалості та адаптивності.

Мета та завдання дослідження полягають у визначенні ресурсів ЗВО у реалізації права ветеранів війни на здобуття освіти, адже цей процес має свої особливості та виклики з огляду на специфічний досвід і потреби цієї категорії осіб. Завданнями дослідження є: вивчення складових впровадження інклюзивної вищої освіти в теорії освіти й окреслення досвіду ЗВО м. Запоріжжя у їхній емпіричній реалізації.

Матеріали та методи дослідження. Проведене дослідження ґрунтувалося на аналітичних матеріалах Міжнародної організації міграції, а також на формалізованому досвіді дослідницького колективу в галузі соціальної роботи та педагогіки.

Для досягнення мети і реалізації завдань було задіяно такі методи:

- аналіз нормативних документів і наукових робіт, які регламентують розвиток інклюзивної вищої освіти, а також нормують роботу із ветеранами війни в цій сфері;
- теоретичний аналіз досвіду соціальної реінтеграції ветеранів та інвалідів війни за допомогою вищої освіти в Україні;
- моделювання освітнього середовища відповідно до потреб ветеранів та інвалідів війни;
- компаративний аналіз практик Хортицької національної академії та Запорізького національного університету щодо організації інклюзивної освіти для ветеранів війни на управлінському та педагогічному рівнях.

Результати дослідження. Ключовий термін нашого дослідження – «ветерани війни» – розуміємо відповідно до статті 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-XII від 22 жовтня 1993 року, в якій вказано, що «ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни» (Про статус ветерана війни, 1993).

Процес впровадження інклюзивної вищої освіти для ветеранів війни розглядаємо у єдності трьох складових, кожна з яких має свою специфіку.

I. Вступний процес, який для ветеранів може мати низку характеристик, що роблять його ускладненим різними перешкодами. По-перше, низька поінформованість про можливості та специфіку навчання у ЗВО. По-друге, низька вмотивованість продовжувати навчання, про яку свідчать окремі дані, отримані під час опитування ветеранів (Кінселла, Арас, 2023). Отже, система залучення ветеранів війни до навчання у закладах освіти має враховувати ці перешкоди та передбачати шляхи їхнього подолання.

II. *Ефективне навчання в інклюзивному освітньому просторі*, яке зумовлено різними чинниками, як-от простір толерантної взаємодії, фаховий соціально-педагогічний супровід, організаційні зміни, система заходів громадської активності. Крім того, побудова освітнього процесу для ветеранів війни відрізняється від традиційних практик ЗВО, адже його методологічним підґрунтям є, зокрема, теорія та практика корекційної андрагогіки, як «...науки, що належить до раціонального рівня пізнання закономірностей інклюзивної освіти дорослих осіб з особливими освітніми потребами та освітніх аспектів їх професійного становлення та соціальної інтеграції» (Шевцов, 2009). У такому випадку ЗВО мають пропонувати актуальні освітні компетенції з урахуванням стану здоров'я, віку людини, а також травми, отриманої під час війни.

1. Толерантний простір міжособистісної взаємодії у ЗВО. Адаптація ветеранів війни до студентського життя може бути складною для ветеранів через їхній військовий досвід. Для допомоги в соціальній реінтеграції потрібно створювати дружню й інклюзивну атмосферу, де учасники бойових дій відчуватимуть себе прийнятими і зможуть активно брати участь у навчальному процесі. Сюди також можна віднести допомогу у виборі прийнятих соціальних ролей, які б були суголосними наявним потребам всіх учасників освітнього процесу.

Толерантний освітній простір ЗВО має будуватися з урахуванням тих аспектів, що ветерани вказують як ключові: повага до їх військової служби та досвіду; розуміння меж особистого простору; покращення спілкування між ветеранами й оточенням; подолання відчуженості суспільства від ветеранів; подолання синдрому «ми вас туди не посилали» (Кінселла, Арас, 2023). Отже, для реалізації інклюзивної вищої освіти у ЗВО для вказаної категорії осіб потрібно створити двовекторний освітній простір. З одного боку, цей простір має містити культуру поваги до ветеранів війни: освітні курси, дні пошани, спеціальні патріотично-виховні заходи за участі ветеранів тощо. З іншого боку, має бути переглянута організація освітнього процесу в бік практики та комунікаційних заходів.

2. Соціально-педагогічний супровід ветеранів війни. Для того щоб деталізувати погляд на зазначений інструмент, звернемось до Закону України «Про соціальні послуги», який визначає три варіанти супроводу як різновиди базових соціальних послуг: «...соціальний супровід, фізичний супровід осіб з інвалідністю, супровід під час інклюзивного навчання» (Про соціальні послуги, 2019). Підкреслюючи важливість допомоги в пізнанні світу, яку також можна перенести на допомогу в отриманні професійних знань, С. Коляденко (2013) визначає соціально-педагогічний супровід людини як «...процес, що містить комплекс цілеспрямованих послідовних педагогічних дій, які допомагають людині зрозуміти життєву ситуацію, забезпечують людині саморозвиток на основі рефлексії того, що відбувається» (с. 110–118). Спираючись на ці та інші трактування, визначимо поняття «соціально-педагогічний супровід ветеранів війни як здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами» як специфічну соціальну послугу комплексного характеру, яка передбачає складну взаємодію між соціальним педагогом і дорослою людиною з особливими освітніми потребами для покращення її адаптації у студентському середовищі та подолання складних життєвих обставин на основі знань, отриманих нею у закладі вищої освіти.

3. Організаційні зміни, які допускають певну варіативність можливостей ЗВО: створення навчально-реабілітаційних підрозділів, центрів освіти дорослих або кар'єрних центрів.

Так, стаття 33 Закону України «Про вищу освіту» передбачає додаткові організаційні можливості ЗВО у вигляді створення спеціального навчально-реабілітаційного підрозділу, який «...утворюється з метою організації інклюзивного освітнього процесу та спеціального навчально-реабілітаційного супроводу здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами, забезпечення їм доступу до якісної вищої освіти з урахуванням обмежень життєдіяльності» (Про вищу освіту, 2023). Хоча така практика для України є новою, проте вона досить перспективна. Ми вважаємо, що до функціоналу такого підрозділу можуть належати: різні види підтримки (психологічна, фінансова, соціальна), інтеграція в академічне середовище, спеціалізовані програми, кар'єрне консультування, онлайн-навчання, партнерство з громадськими організаціями, розробка пропозицій для вдосконалення законодавчої бази.

Кар'єрні центри ЗВО можуть виконувати роль посередника між закладом і ветеранами. Вони є цінними в рамках консультування щодо адаптації військових до цивільного ринку праці, а спеціалізовані програми або курси, пропоновані такими центрами, враховують досвід ветеранів і надають можливість отримати нові навички, які можуть бути корисними для їхньої подальшої кар'єри.

III. Залучення ветеранів до життя громади. Необхідність реалізації цього напряму на базі закладів вищої освіти зумовлена потребою ветеранів війни мати можливість відстоювати власні права й інтереси, інтереси громади на формалізованому рівні, а також свій громадський потенціал. Зокрема, серед ініціатив, які сприяють соціальній активізації ветеранів, є: «...відвідування громадських заходів або зустрічей спеціально для ветеранів; участь у волонтерській роботі або громадських роботах; «приєднання до ветеранських груп підтримки або організацій» та «участь у розважальних або спортивних заходах разом

з іншими ветеранами»; приєднання до груп з хобі або груп інтересів, де можна спілкуватися з іншими»; участь у заходах громади; участь в культурній або мистецькій діяльності в громаді» (Кінселла, Арас, 2023: 20).

Вдалими ініціативами ЗВО щодо залучення ветеранів до життя громади в Запорізькому регіоні є:

1) Центр ветеранського розвитку, відкритий у межах діяльності Хортицької національної академії (м. Запоріжжя) як відповідь на нагальні запити суспільства щодо комплексної підтримки ветеранів російсько-української війни. У рамках Центру ветеранського розвитку ветерани та члени їхніх родин можуть отримати консультації від соціального працівника, психолога, спеціаліста з працевлаштування, юриста. Основними напрямками діяльності центру є: здійснення комплексної реабілітації ветеранів війни, демобілізованих осіб та членів їх сімей; забезпечення співпраці з громадськими організаціями, закладами охорони здоров'я, закладами освіти, міжнародними фондами, організаціями, компаніями тощо для надання необхідної допомоги; надання освітніх послуг щодо підготовки фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб (Позднякова-Кирбят'єва, 2024);

2) Соціальне партнерство Запорізького національного університету з різними установами, закладами й об'єднаннями регіону. Так, улітку 2024 року «відбулось перше установче засідання запорізької Ради ветеранів, утвореної за розпорядженням в. о. міського голови в межах концепції "Сенси Запоріжжя" на 2024–2026 роки. До її складу увійшли, зокрема, представники економічного факультету Запорізького національного університету (ZNU, Zaporizhzhia National University)» (Гельман, 2024).

З огляду на успішний досвід цих закладів вищої освіти можна впевнено говорити як про інституційний, так і про міжінституційний шлях залучення ветеранів до життя громади для їхньої системної соціальної реінтеграції у мирне життя країни.

Висновки. Можливість отримання вищої освіти ветеранами війни, з одного боку, є виразом людяності та справедливості стосовно тих, хто захищав Батьківщину, з іншого – це складова системи соціальної реінтеграції до мирного життя, допомога у відновленні соціальних зв'язків і підвищенні конкурентоспроможності на ринку праці.

Запорукою ефективності навчання в інклюзивному освітньому просторі ЗВО є два важливі напрями: 1) створення у ЗВО толерантного простору міжособистісної взаємодії; 2) здійснення фахового соціально-педагогічного супроводу ветеранів війни у ЗВО, якій би не відділяв їх від інших учасників освітнього процесу, а вбудовував би їхню активність в освітнє життя на основі наявних і бажаних компетенцій. Отже, *перспективи подальших розвідок* вбачаємо у вивченні стану й освітніх запитів ветеранів війни та військовослужбовців, які отримують освіту в ЗВО прифронтових регіонів, і розбудова технологій соціально-педагогічної роботи із цією категорією осіб в умовах ЗВО.

Література

Гельман В. Представники економічного факультету ввійшли до міської консультативної Ради ветеранів. 2024. URL: https://www.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=63160&lang=ukr&news_code=predstavniki-ekonomichnogo-fakultetu-vviyshli-do-miskoyi-konsultativnoyi-radi-veteraniv (дата звернення: 18.07.2024).

Кінселла М., Арас В. Соціальна реінтеграція ветеранів в Україні з акцентом на інклюзивність ветеранів як вразливої категорії населення і роль, яку ветеранські організації можуть відігравати у забезпеченні інклюзивності. *Підсумковий аналітичний звіт МОМ*. 2023. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/2024-01/veterans-social_reintegration_ukr.pdf (дата звернення: 23.10.2024).

Коляденко С. М. Семантичний та методологічний аналіз поняття «соціально-педагогічний супровід». *Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: збірник наукових праць*. 2013. Вип. 17 (1). С. 110–118.

Ніколенко Л. М. Інклюзія у вищій освіті: філософсько-суспільний вимір. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Запоріжжя : Хортицька національна академія, 2024. Вип. 1 (10). С. 87–95. DOI: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2024-10-9>.

Отич О., Оржель О. Інклюзивна інфраструктура університету як чинник безбар'єрності вищої освіти. *NewInception*, 2024. № 1–2 (15–16). С. 36–47. DOI: <https://doi.org/10.58407/NI.24.1-2.3>.

Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Організація комплексної соціальної реінтеграції ветеранів та їхніх родин. Парадигмальні аспекти становлення реабілітаційного ХАБу як протектора соціалізації осіб з особливими потребами : монографія. Запоріжжя : Хортицька національна академія, 2024. 512 с.

Про вищу освіту : Закон України від 01.08.2014 № 2558-III (оновлення: 08.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print> (дата звернення: 23.06.2024).

Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII (оновлення: 01.12.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19/print> (дата звернення: 23.06.2024).

Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII (оновлення: 05.06.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 23.06.2024).

Соколенко О. Вища освіта крізь призму війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/128>.

Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології : монографія. Київ : «МП Леся», 2009. 483 с.

Inclusive higher education as a tool for social reintegration of Ukrainian veterans: practical aspects of implementation

Gladys Mariya

*PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Special Education
Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine*

Malovichko Sergii

*Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work
Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine*

Stashuk Olha

*PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogical Sciences), Assistant Professor at the Department of Psychology and Social Work
Khortytsia National Academy, Zaporizhzhia, Ukraine*

Masiuk Oleh

*Doctor of Sciences (in Philosophy), Assistant Professor, Professor at the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work
Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine*

The article is devoted to the analysis of the possibilities of inclusive higher education as an effective tool for the social reintegration of Ukrainian war veterans. In the context of the growing number of veterans of the Russian-Ukrainian war in Ukraine, the study highlights the importance of creating conditions for their access to a quality higher education. The purpose of the article is to determine the resources of higher education institutions (HEIs) for the realization of the right of veterans to receive education, taking into account their specific educational needs and psycho-social characteristics.

The research methodology is based on the analysis of regulatory documents, scientific sources and practical experience of higher education institutions in Zaporizhzhia. The methods of analysis, modeling of the educational environment, as well as comparative analysis of the practices of the Khortytsia National Academy and Zaporizhzhia National University on the organization of inclusive education for veterans are used.

The results of the study demonstrate three key aspects of the implementation of inclusive higher education for veterans: the admission process, effective learning in an inclusive educational environment, and community engagement. The need to create a tolerant space of interaction in higher education institutions, the provision of professional social and pedagogical support and the introduction of organizational changes, including the creation of educational and rehabilitation units and career centers, has been determined. Particular attention is paid to the involvement of veterans in civic activity through initiatives based on higher education institutions.

The conclusions emphasize that the opportunity for war veterans to obtain higher education contributes to their social reintegration, restoration of social ties and increasing competitiveness in the labor market. Prospects for further research are related to the study of the educational needs of veterans in the front-line regions of Ukraine.

The relevance of the study lies in the insufficiently developed mechanisms for stable provision of veterans' rights to inclusive higher education by HEIs, taking into account the specifics of their experience, psycho-emotional state and educational needs.

Keywords: *Ukrainian veterans, social and pedagogical support, higher education, social reintegration.*

References

- Helman, V. (2024). Predstavnyky ekonomichnoho fakultetu vviishly do miskoi konsultatyvnoi Rady veteraniv [Representatives of the Faculty of Economics joined the city advisory Council of Veterans]. Retrieved from: https://www.znu.edu.ua/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=63160&lang=ukr&news_code=predstavniki-ekonomichnogo-fakultetu-vviishli-do-miskoyi-konsultativnoyi-radi-veteraniv (дата звернення: 18.07.2024) [in Ukrainian].
- Kinsella, M. & Aras, V. (2023). Sotsialna reintehratsiia veteraniv v Ukraini z aktsentom na inkluzyvnist veteraniv yak vrazlyvoi katehorii naselennia i rol, yaku veteranski orhanizatsii mozhut vidihravaty u zabezpechenni inkluzyvnosti [Social reintegration of veterans in Ukraine with a focus on the inclusion of veterans as a vulnerable category of the population and the role that veterans' organizations can play in ensuring inclusion. *Pidsumkovyi analitychnyi zvit MOM IOM – Final Analytical Report*. Retrieved from: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/2024-01/veterans-social_reintegration_ukr.pdf (дата звернення: 23.10.2024) [in Ukrainian].
- Koliadenko, S.M. (2013). Semantychnyi ta metodolohichnyi analiz poniattia «sotsialno-pedahohichnyi suprovid [Semantic and methodological analysis of the concept of “socio-pedagogical support”]. *Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova. Seriya 11. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika: zbirnyk naukovykh prats – Scientific journal of the National Pedagogical University named after MP Drahomanov. Episode 11. Social work. Social pedagogy: collection of scientific papers*, 17 (1), 110–118 [in Ukrainian].
- Nikolenko, L.M. (2024). Inkluziia u vyshchii osviti: filosofsko-suspilnyi vymir [Inclusion in Higher Education: Philosophical and Social Dimension]. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii Seriya: Pedahohika. Sotsialna robota – Khortytska natsionalna akademiia, Scientific Journal of the Khortytsia National Academy*, 1 (10), 87–95. Retrieved from: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2024-10-9> [in Ukrainian].
- Otych, O. & Orzhel, O. (2024). Inkluzyвна infrastruktura universytetu yak chynnyk bezbariarnosti vyshchoi osvity [Inclusive infrastructure of the university as a factor of barrier-free higher education]. *NewInception*, 1–2 (15–16), 36–47. <https://doi.org/10.58407/NI.24.1-2.3> [in Ukrainian].
- Pozdniakova-Kyrbatieva, E.H. (2024). Orhanizatsiia kompleksnoi sotsialnoi reintehratsii veteraniv ta yikhnikh rodyn Paradyhmalni aspekty stanovlennia reabilitatsiinoho KhABu yak protektora sotsializatsii osib z osoblyvymy potrebamy: monohrafiia [Organization of Comprehensive Social Reintegration of Veterans and Their Families Paradigmatic Aspects of the Formation of a Rehabilitation HUB as a Protector of Socialization of Persons with Special Needs: monograph]. *Khortytska natsionalna akademiia – Khortytsia National Academy*. P. 42–54 [in Ukrainian].
- Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.08.2014 № 2558-III (onovlennia: 08.12.2023) [On higher education: Law of Ukraine of 01.08.2014, No 2558-III. (update: 08.12.2023)] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print> (accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 № 2671-VIII (onovlennia: 01.12.2022) [On Social Services: Law of Ukraine of 17.01.2019, No. 2671-VIII (update: 01.12.2022)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19/print> (accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Pro status veteraniv viiny, harantii yikhnoho sotsialnoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 22.10.1993 № 3551-XII (onovlennia: 05.06.2024) [On the status of war veterans, guarantees of their social protection: Law of Ukraine of 22.10.1993, No 3551-XII (update: 05.06.2024)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (accessed: 23.06.2024) [in Ukrainian].
- Sokolenko, O. (2023). Vyshcha osvita kriz pryzmu viiny [Higher education through the prism of war]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 7. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/128> [in Ukrainian].
- Shevtsov, A.H. (2009). Osvitni osnovy reabilitolohii: monohrafiia [Educational foundations of rehabilitation: monograph]. Kyiv: MP Lesya. 484 p. [in Ukrainian].

Accepted: March 20, 2025